
Народная Асвета

5/1996

З ГЛЫБІНІ СТАГОДДЗЯЎ...

Ля вытокаў фарміравання сацыяльна-педагагічных ідэй у Беларусі

В. С. БОЛБАС,
загадчык кафедры педагогікі Мазырскага дзяржаўнага педінстытута, кандыдат педагагічных навук

Сацыяльная педагогіка адносіцца да ліку тых навук, якія маюць глыбокія гістарычныя карані. Што датычыць зараджэння яе на беларускіх землях, то тут, як і ў іншых краінах, яна бярэ пачатак з сівай мінуўшчыны, за многія стагоддзі да з'яўлення самога тэрміна «сацыяльная педагогіка», калі чалавек сфарміраваўся як грамадская асоба. Таму даволі ўпэўнена можна сцвярджаць, што ў перыяд праўлення прыкмет самабытнай культуры, на першай стадыі этнагенезу беларусаў (V—IX стст.), з'явіліся першыя парасткі ідэй будучай навукі.

З аднаго боку, этнакансалідацыйныя працэсы, што працякалі ў адзначаны час, садзейнічалі фарміраванню новага тыпу сацыяльнай супольнасці людзей, азначна ўзбагачалі самыя розныя формы грамадскага ўзаемадзеяння, якія ў сваю чаргу вызначальна ўплывалі на выхаванне падрастаючых пакаленняў. З другога боку, побач з дыдактычнымі праблемамі ў працэсе выхавання вырашаўся шэраг сацыяльных задач, характэрных для канкрэтных умоў жыцця, таму значнасць яго для грамадства вельмі ўзрастала. Сталенне і фарміраванне асобы было цесна і арганічна ўплецена ў шматлікія грамадскія зносіны і непасрэдна залежала ад узаемадзеяння самых разнастайных сацыяльных умоў і фактараў.

Язычніцкі перыяд развіцця нашага народа, які характарызаваўся своеасаблівай злучанасцю насельніцтва «лясной краіны» з прыродай, істотна адбіўся на светаўспрыманні і характары будаваў беларусаў, сфарміраваў своеасаблівасць узаемаадносін паміж людзьмі і адметнасць іх выхаваўчага ўздзеяння на дзяцей. Арганічнае адзінства людской супольнасці з жывой і нежывой прыродай садзейнічала ўсталяванню ў свядомасці кожнага чалавека неабходнасці будаваць жыццё на такой аднасці, узаемазалежнасці, выкарыстоўваць гэтую сувязь у выхаванні. У перыяд станаўлення духоўных вартасцей нашых продкаў развіццё народнай аксіялогіі (канцэпцыі каштоўнасцей), дзякуючы магутнаму прыроднаму уплыву, сінкратызавала і вылучыла ў якасці асноўных дабро і прыгажосць. Менавіта яны сталі арыенцірамі і крытэрыем у выхаванні падрастаючых пакаленняў.

Такім чынам, працэс развіцця чалавека адбываўся ва ўзаемасувязі з навакольным асяроддзем. Прычым грамадскія ўзаемадачынненні

паступова набіралі ўсё большую завостранасць і значнасць. Яўна педагагічны ўхл ідэй узаемаадносін асобы і грамадства набывае шырокае распаўсюджанне пасля прыняцця хрысціянства (канец X ст.) і атрымлівае новы дынамізм у ходзе аб'яднання плямёнаў вакол Полацкага і Турава-Пінскага княстваў.

Распаўсюджанне хрысціянства на тэрыторыі Беларусі пачыналася ў той час, калі яно ўжо ўсталявалася як пануючая ідэалогія ў многіх краінах і несла з сабой развіццё адукацыі, культуры і сувязей з іншымі народамі свету. Таму многія даследчыкі называюць гэтую сусветную рэлігію дзейным педагагічным рухам, сапраўднай маральна-духоўнай школай чалавецтва. Хрысціянства вельмі многае зрабіла ў распаўсюды пытанняў узгаднення і аб'яднання намаганняў усіх грамадскіх сіл у справе выхавання. Барацьба ж паміж рознымі канфесіянальнымі плынямі, якія знайшлі ў Беларусі спрыяльную глебу, яшчэ больш садзейнічала актывізацыі распаўсюду пытанняў сацыяльна-педагагічнага напрамку. Прадстаўнікі кожнага веравызнання хоць і разглядалі асобныя пытанні з вузкаканфесіянальнага пункту гледжання, але мелі на мэце аб'яднаць вакол сваіх ідэй як мага больш шырокія колы грамадства. Тым больш у пытаннях выхавання падрастаючых пакаленняў.

У многім дзякуючы талерантнасці нашага народа на беларускіх землях выцясненне хрысціянствам старажытнага язычніцтва адбывалася паступова, негвалтоўна, што садзейнічала пераарыентацыі светапоглядных уяўленняў нашых супляменнікаў з міфалагізаванай прыроды на чалавека, яго маральна-духоўныя каштоўнасці і месца асобы ў грамадстве. Тым не менш выхаваўчая сістэма беларусаў захавала шматлікія язычніцкія культуры, абрады і звычкі, часам надаўшы ім хрысціянскую афарбоўку. Аднак сацыяльна-грамадскі элемент усё-такі паступова станаўіўся ў ёй найважнейшым.

Палітычнае аб'яднанне, звязанае з фарміраваннем старажытнарусы дзяржавы — Кіеўскай Русі, умацоўвала ўзаемасувязі розных тэрытарыяльных, саслоўных і канфесіянальных груп насельніцтва, актывізавала развіццё культуры, што значна павялічвала аб'ём ведаў і ўменняў, якія перадаваліся ад пакалення пакаленням. Да працэсу іх перадачы міжволі павінны былі падключыцца шматлікія прадстаўнікі грамадства. Спрыяльнымі асаблівасці геаграфічнага і геапалітычнага становішча беларускіх зямель садзейнічалі паскарэнню працякання многіх этнакультурных працэсаў, яны ж валажылі істотны адбітак на фарміраванне значных адметнасцей у мэтах, змесце і шляхах выхавання моладзі. Тут адбывалася своеасаблівае перасячэнне і ўзаемапракнёненне розных традыцый краін-суседзяў, сінтэз язычніцкіх і хрысціянскіх вераванняў, узбагачэнне ўласнай культуры набыткамі іншых народаў.

Прыярытэтнасць пытанняў маральна-духоўнага ўладкавання грамадства, што складалася ў тых часы, памножыла на дзейнасць знакамітых айчынных асветнікаў XII ст. (Еўфрасіння Полацкая, Клімент Смалаяціч, Кірыла Тураўскі і інш.), абумовіла цеснае перапляценне сацыяльна-педагагічнымі ідэямі шматлікіх этнакультурных традыцый і рэлігійных вучэнняў. Творы славуных мысліцеляў даюць даволі выразнае ўяўленне аб быцце, маралі, імкненнях нашых продкаў. Так, Кірыла Тураўскі спрабаваў злучыць у адзіны пачатак высокія духоўны і жыццёвыя сэнс чалавечага быцця. Паказваючы разнастайнасць людскіх паводін, асветнік шукаў іх вытокі ў псіхалогіі індывіда і ўплыве на яго грамадскіх адносін. На думку мысліцеля, маральна-духоўнае

Удасканаленне асобы ў першую чаргу залежыць ад яе самой. Чалавек дзеля гэтага павінен выкарыстаць грамадскі вопыт, што змешчаны, у прыватнасці, у святых кнігах. Вось чаму кніжныя веды прызначаны не для выбраных, а для ўсіх людзей, якія абавязаны сілкаваць асобнае развіццё з такой крыніцы. «Не глаголите: жену имам, и дети кормлю, и дом строю, ли князю служу, ли власть держю, ли ремество; да не наше есть дело почитанье книжное», — дакараў суайчыннікаў Кірыла і тут жа раіў, што кожны «...почитая часто книги с разумом, разрешит греховные союзы» [8. С. 70—71].

З утварэннем буйной еўрапейскай дзяржавы — Вялікага княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага — сацыяльна-педагагічныя ідэі, што развіваліся дагэтуль у рэчышчы славяна-візантыйскай традыцыі, атрымліваюць дадатковы істотны імпульс з боку заходнееўрапейскай культуры. Традыцыйная айчынная скіраванасць да абшчынанасці, супольнасці, агульнага добра, зведзеная аскетызмам сярэднявечча да самазнiшчэння асобы, сутыкнулася з адраджэнскімі павевамі гуманізму і ўзвышчэння чалавека. Пошукі арганізацыі «нябеснага жыцця» на зямлі пайшлі па шляху гарманізацыі і ўзгаднення інтэрасаў асобы і грамадства.

З цягам часу ў Беларусі, дзякуючы характэрнай для рэгіёна шматканфесіянальнасці, даволі хутка развіваецца сістэма школ, дзе кожная рэлігійная плынь імкнулася пашырыць свой уплыў на насельніцтва. Такое саперніцтва суправаджалася даволі інтэнсіўнай працоўкай пытанняў выхавання падростаючых пакаленняў з улікам фактараў навакольнай рэчаіснасці, а таксама практычнымі захадамі ў павышэнні адукацыйна-культурнага ўзроўню народа і арганізацыі добрачыннай «дзейнасці. Рэлігійныя калегіумы, рэлігійна-свецкія брацтвы і іншыя аб'яднанні цесна ўпляталі ў сваю дзейнасць сацыяльна-педагагічныя пытанні. Побач з царквамі будаваліся розныя прытулкі і дамы для сірот, адкрываліся навучальныя ўстановы, аказвалася дапамога збядзелым сляям насельніцтва і фізічна непаўнацэнным людзям, разгортвалася значная выхаваўчая дзейнасць. Ідэя сацыяльнай абумоўленасці выхавання набывала выразнае дзейсна-практычнае гучанне.

Асабліва яскрава гэта заўважалася ў брацкіх школах. Узаема-связь грамадскіх арганізацый (брацтваў) і школ была вельмі цеснай. Работа навучальных устаноў, настаўнікаў строга кантралявалася брацтвамі. Статут школы прадугледжваў удзел прадстаўнікоў грамадскасці ў вырашэнні любых школьных спраў. Рэктар школы рэгулярна трымаў справаздачу перад брацтвам аб ходзе навучальна-выхаваўчага працэсу. Правілы ўнутранага распарадку школ абавязвалі вучняў штодзённа паказваць бацькам ці гаспадарам кватэр, калі яны вучыліся далёка ад дома, выкананыя дамашнія заданні.

Падобныя ўзаемасувязі з грамадскім асяродкам устанавілі і іншыя школы Беларусі. Статут адной з найбольш вядомых пратэстанцкіх устаноў — калвінінскай Слуцкай школы, які захаваўся да нашых дзён, патрабаваў ад настаўнікаў не адмяжоўваць навучальна-выхаваўчы працэс ад навакольнага жыцця сценамі школьнага памяшкання.

Многія навучальныя ўстановы, асабліва езуіцкія, падтрымлівалі рэгулярныя сувязі з насельніцтвам праз арганізацыю справаздач, дыспутаў, школьных тэатральных пастановак і г. д. Уніцкія школы з мэтай больш цеснай сувязі з шырокімі сляямі тагачаснага грамадства

практычна ўвесь навучальна-выхаваўчы працэс будавалі на роднай мове.

Такім чынам, можна прыйсці да высновы, што ў дзейнасці навучальных устаноў таго часу прасочваецца імкненне да функцыянавання ў выглядзе больш адкрытых выхаваўчых сістэм. Школы хоць і не былі галоўнымі каардынатарамі выхаваўчых сіл грамадства, але яны імкнуліся ўпісацца ў комплекс усеагульнага выхавання. Важна адзначыць імкненне нашых продкаў не толькі наблізіць асобу да сацыяльнага асяроддзя, а і наадварот, яскрава назіраюцца спробы засяродзіць увагу грамадства на самакаштоўнасці індывіда.

Да сённяшняга дня скарбонка народнай мудрасці захоўвае ў фальклорных творах шэраг сацыяльна-педагагічных ідэй аб змесце і шляхах арганізацыі выхавання падростаючых пакаленняў, аб узаема-связі навакольнага асяроддзя і чалавека, якія і цяпер уяўляюць цікаўнасць не толькі з пазнавальнага боку, а могуць быць узяты на ўзбраенне практычнымі педагогамі.

Аналіз вусна-паэтычнай народнай творчасці сярэднявечча дае ўсе падставы меркаваць аб тым, што ў беларусаў, як і ў іншых усходніх славян, клопат аб выхаванні дзяцей быў найпершым клопатам сям'і і грамадства. Нават павага да старасці адцянялася імі на другі план. Бытавая мараль, звычай ўвасобіліся ў своеасаблівыя нормы, якіх прытрымліваліся ўсе слаі грамадства ў працэсе выхавання падростаючых пакаленняў.

Сам факт з'яўлення на свет дзіцяці абстаўляўся мноствам рытуалаў і звычаяў, якія мелі педагагічную накіраванасць і выражалі клопат кроўных сваякоў, суседзяў, усяго грамадства аб новым чалавеку. Грамадства выдзяляла сваіх прадстаўнікоў у якасці названых сваякоў (кум, кума, бабка-пупарэзніца і інш.), якія б дапамагалі сям'і гадаваць дзяцей. Далей выхаванне дзяцей адбывалася пры пільнай увазе, ускосным і непасрэдным удзеянні суседзяў, аднавяскоўцаў і іншых грамадзян. І такі клопат нашы суродзічы праяўлялі аб чалавеку да самай смерці, падзяргаючы яго грамадскім выпрабаванням пастаянна і асабліва ў найбольш важных моманты яго жыццёвага шляху (сталенне, далучэнне да працы, шлюб, выкананне асобных даручэнняў і інш.). Дзякуючы гэтаму, сям'я ў тыя часы праз шырокае кола сваяцкіх і суседскіх сувязей больш цесна злучалася дзяцей з грамадскім асяроддзем. Ужываючы сённяшні лексікон, можна сказаць, што працэс сацыяльнай адаптацыі быў паступовым, натуральным, без рыўкоў і скачкоў.

Асабліва важкі ўклад у распрацоўку сацыяльна-педагагічных ідэй у Беларусі ўнеслі грамадскія і педагагічныя дзеячы эпохі Адраджэння. Імі ў сукупнасці былі зроблены першыя крокі ў спробе тэарэтычнага абгрунтавання неабходнасці грамадскага аб'яднання пры вырашэнні пытанняў адукацыйна-выхаваўчага ўдасканалення кожнай канкрэтнай асобы і ўсёй людскай супольнасці наогул. Абапіраючыся на вопыт народнай педагогікі, ідэі асобных прадстаўнікоў грамадска-педагагічнай і філасофскай думкі іншых краін, выкарыстоўваючы дасягненні шматлікіх канфесій і адчуваючы жыватворны уплыў заходнееўрапейскага Адраджэння і Рэфармацыі, айчыннымі асветнікі-мысліцелі стварылі па сутнасці трывалы тэарэтыка-метадалагічны падмурак для развіцця навуковых пошукаў і практычнага іх ажыццяўлення ў сферы сацыяльна-педагагічных патрэб грамадства.

Наш вялікі Францыск Скарына і тут даў добры прыклад сваім сучаснікам і нашчадкам у справе арганізацыі практычных захадаў па

ўдасканаленню грамадства выхаваўчым шляхам. Айчыны і ўсход-неславянскі першадрукар усім сваім жыццём і дзейнасцю адстойваў ідэю аб тым, што педагогі і спецыялісты сумежных прафесій павінны агульным намаганьнямі ўсебакова, глыбока і цэласна вывучаць і выхоўваць чалавека, каб дапамагчы яму ўзняцца да магчымых вышніх дасканаласці — духу, розуму і цела.

Гэта быццам бы непасрэдна пра Францыска Скарыну .К. Да Ушыльскіх потым скажа, што медык, гісторык і філосаф могуць прынесці значную карысць выхаванню, калі яны перш за ўсё педагогі. Знакаміты ж наш сулямявеннік у адным сабе ўдала спалучаў вышэй-пералічаныя і іншыя якасці. Вось чаму, як і біблейскі Лўла, у жаданні аказаць людзям дапамогу ў маральна-духоўным аздараўленні ён, «будучы лекарем телесным досконалым, видяй вси речи телесные, иже суть суетны и минуци, возжелe быти лекарем душ наших» [9. С. 103].

Заклікаючы людзей навучыцца «вкупe жити», асветнік у сваіх творах і практычнай дзейнасці акрэсліў выхаваўчыя задачы, якія вынікалі з канкрэтных умоў грамадскага жыцця. Недахоп адукаванасці, культуры стрымліваў магчымасці «людей простых и непосполитых» ва ўласным развіцці і ўдасканаленні. Таму і бярэцца тытан Адраджэння за справу перакладу на родную мову і выдання для шырокіх слаёў насельніцтва кніг Бібліі — асноўнай на той час крыніцы ведаў і добрых нормаў, каб кожны, хто знойдзе там мудрасць, змог і іншых далучаць да яе.

Наогул многія погляды вялікага асветніка маюць яўна выражальную сацыяльна-педагагічную афарбоўку. Паўную цікаvasць уяўляе меркаванне Францыска Скарыны аб тым, што адэнку паводзін асобы трэба ставіць у залежнасці ад сітуацыі. Асабліва ярка гэта думка гучыць у аповесці «Юдзіф», аднайменная гераіня якой пад уражаннем абставін здзяйсняе ўчынкi, у выніку якіх ахвяруе сваёй годнасцю дзеля ўратавання іншых. Ф. Скарына падкрэслівае, што ў іншай сітуацыі падобныя дзеянні мелі б зусім іншую адэнку з пункту гледжання грамадскай маралі.

Адным з важнейшых выхаваўчых пытанняў Ф. Скарына лічыў набыццё асобай пачуцця самасцвярджэння ў грамадстве. І ў гэтых адносінах ён сам быў сапраўдным узорам для пераймання. Скарына-знаўца аднадушна адзначае, што першадрукар нават у сваіх выданнях біблейскіх кніг змясціў гравюру з адлюстраваннем уласнага партрэта. Без залішняй сціпласці падпісваўся Ф. Скарына пад вынікам сваёй працы, дзе пералічваў асабістыя заслугі перад навукай. Ніякай фанабэрыі, а колькі годнасці адчуваецца ў яго радках: «Я, Францишек, Скоринин сын с Полоцка-града, в лекарских науках доктор» [9. С. 11]. На прыкладзе ўласнай асобы ён узвышаў чалавека наогул.

Варта ўвагі, што адраджэнскія артыяны да ўзвышэння індывіда Ф. Скарына спрабаваў сумясціць з накіраванасцю да агульнага добра. «...Не толико бо сами себе народихомся на свет, но более ко службе божией и досполитого доброго», — падкрэсліваў мысліцель [9. С. 71].

Абапіраючыся на асноватворныя пастулаты хрысціянскай этыкі, якія, на думку першадрукара, укладзены Богам «в мысли» і «в серци одного каждого человека» пры нараджэнні, ён асабліваю ўвагу акцэнтаваў на звод грамадзянскіх законаў, што ад «людей уставлений» [9. С. 62—64]. Такім чынам, мысліцель, па-першае, паказвае на залежнасць чалавечых якасцей і ўсяго выхавання ад людскай суполь-

насці, і, па-другое, ён спрабуе гарманізаваць адносіны паміж асобай і грамадствам.

У поўнай адпаведнасці з асноўнымі формуламі народнай педагогікі і палажэннямі хрысціянскай этыкі Францыск Скарына засяроджваў увагу на выхаванні пачуццяў спагады і гатоўнасці пры неабходнасці аказаць дапамогу абяздоленым. Падобныя падыходы акрэсліліся потым як адзін з важнейшых накірункаў сацыяльнай педагогікі. Вуснамі прака айчыны гуманіст перасцерагае, што «богатии, обидящие убогих, примут отмщение» [9. С. 144].

Пачын Францыска Скарыны — праз пашырэнне асветы, распаўсюджанне кніг — павысціць эфектыўнасць сацыяльна-выхаваўчых намаганяў знайшоў у Беларусі шырокую падтрымку і нарэшце ўзяла прадаўжальнікаў вялікай справы першадрукара. Аўтар і выдавец першай друкаванай кнігі на старабеларускай мове, што ўбачыла свет непасрэдна на сучаснай тэрыторыі Рэспублікі Беларусь, Сымон Будны лічыў, што толькі агульнымі намаганьнямі ўсіх членаў грамадства можна выхаваўчым шляхам ўзбагаціць людскую прыроду. Падкрэсліваючы сілу і дзейнасць выхаваўчага ўздзеяння, ён пісаў аб людскіх заганях: «Не трэба здзіўляцца, гэта ў іх не ад прыроды, а ад дрэннага выхавання» [3. С. 50]. Прапаведнік перасцерагаў, што калі грамадства не будзе клапаціцца аб выхаванні сваіх членаў, то такі прагал запоўніць сатана, які скіруе апошніх на шкодны шлях.

Сымон Будны неаднойчы указаў, што выхаваўчая справа не можа быць пад сілу адным толькі настаўнікам, у тым ліку і духоўным. Арыянскі ідэолаг рапуча аддзяляў высакароднасць ад высакароднага паходжання і заклікаў усе рэлігійныя, грамадскія інстытуты і асобных грамадзян рабіць усё, што ад іх залежыць, каб узняць на высокі ўзровень працэс выхавання падростаючых пакаленняў. Ён недвухсэнсоўна заяўляў: «Каждый бо христианин имеет быти священник» [4. С. 242]. На яго думку, удзел у гэтай справе як мага большай колькасці грамадзян дапаможа даць добры плён. Беларускі асветнік згадаў словы Саламона, які сцвярджаў, што нічога нельга здзейсніць без парадзі збоку, а калі побач многа дарадцаў, то можна вырашыць любыя праблемы.

Яўна сацыяльна-педагагічны ўхл працягваецца ў поглядах Васіля Цяпінскага, які бачыў у нястачы навукі і адукаванасці адну з прычын духоўнай галечы Айчыны. Імкненне паставіць выхаванне на падмурак грамадскай аднасці, ажыццяўлення яго на аснове глыбокіх народных традыцый у спалучэнні з павышэннем адукацыйна-культурнага ўзроўню ўсяго народа пралізвае ідэі шчырага патрыёта радзімы.

Васіль Цяпінскі пераканаўча паказвае залежнасць стану асветы ад адносін да яе сацыяльнага асяроддзя. Заклікаючы «зацных паноў» (высакародных грамадзян) звярнуцца да традыцый «фалебных» (слаўных) продкаў, ён спрабуе разбудзіць сумленне багатых людзей, якія маглі б аказаць значную падтрымку ў справе развіцця асветы. У сваю чаргу гэта не толькі дапаможа непасрэдна многім людзей «з блудов» вывесці, «злых» вылучыць, а і будзе садзейнічаць агульнакультурнаму, духоўнаму ўздыму грамадства. Эфектыўнасць такой справы будзе множыцца за кошт таго, што тыя, хто ўзняўся на новую ступень дасканаласці, на думку В. Цяпінскага, будуць і іншых весці за сабой.

Паглыблялі і развівалі скарынаўскія традыцыі аб магчымасці і неабходнасці дасягнення мудрасці і добрых нормаў праз родную мову і шырокія ўзаемазвязі з супляменнікамі браты Лаўрэнцій і Стэфан

Зізнанні (Тустаноўскія). На іх думку, менавіта матчына мова, як ніякая іншая, можа дапамагчы чалавеку «дасканалым і певным быць» [2. С. 4] і будзе садзейнічаць больш эфектыўнаму сацыяльнаму сталенню моладзі. Браты лічылі, што грамадства павінна дабівацца, каб галоўнай мэтай выхавання было фарміраванне дабрачыннай, цнатлівай асобы, якая ў першую чаргу характарызуецца карыснасцю сваіх спраў для навакольнага асяроддзя.

Ян Ліцыйні Намыслоўскі — рэктар шырокавайдомай у другой палове XVI ст. Іўеўскай арыянскай школы, якой асабліва быў уласцівы грамадзянскі дух выхавання, лічыў патрэбным пастаянна звяртацца да выхаваўчага народнага вопыту. «Ісціннае тое слова, якое з народных вуснаў гучыць», — заключаў ён [5. С. 181]. Абапіраючыся на грамадска-абшчынную скіраванасць тагачасных сацыяльна-педагагічных ідэй, Ліцыйні таксама аддаваў перавагу грамадскім інтарэсам, але здолее не растварыць у іх канкрэтную чалавечую асобу. «Кожнага да ўласных дзеянняў схіляе прырода», — разважаў асветнік-мысліцель [5. С. 186].

Першы айчыны перамяляг Саламон Фёдаравіч Рысінскі, які ўсё свядомае жыццё плённа шчыраваў на ніве практычнай асветы, таксама лічыў вельмі важным узбагачаць і дапаўняць дзейнасць школы выхаваўчым вопытам і намаганнямі грамадства. Ён падкрэсліваў, што вельмі часта тое, што не ўдаецца кваліфікаваным настаўнікам-выхавацелям у адносінах да навучэнцаў, можа зрабіць знешняе грамадскае ўздзеянне. Такія адносіны да народна-педагагічнага вопыту падштурхнулі яго аддаць 30 гадоў жыцця збору славянскай мудрасці. Вынікам яго працы стала выданне «Зборніка прыказак і прымавак» — сапраўднага гімна педагагічнаму генію народа.

Раскрываючы наяўнасць у практыцы разнастайнасці выхаваўчых падыходаў, Саламон Рысінскі папярэджаў аб неабходнасці ўліку індывідуальных асаблівасцей выхаванцаў. Пры абгрунтаванні гэтага пытання ён уздымаецца на даволі высокі для свайго часу ўзровень тэарэтычнага абагульнення. У адным з эпісталаў пасланіў ён заключаў: «Падабенства паміж людзьмі, якое мае значэнне пры сумеснай дзейнасці — рыса агульнавядомая. Разам з тым колькі сустрэкаецца адценкаў інтэлекту, амаль столькі ж характараў, вельмі паміж сабой рознячыся...» [6. С. 12].

Як і іншыя беларускія мысліцелі, С. Рысінскі прытрымліваўся арыстоцэлеўскай трактоўкі грамадскай сутнасці чалавека, што з'яўляецца адной з першаасноў сацыяльнай абумоўленасці працэсу выхавання. Падкрэсліваючы такую ўласцівасць, ён пісаў: «Менавіта мікракосм-чалавек з'яўляецца жывёлінай, якая пайбольш імкнецца да зносі і ўзаемаразумення, а гэта сама па сабе магутная і вартая захаплення ўласцівасць...» [6. С. 24].

Сацыяльна-педагагічныя ідэі беларускіх мысліцеляў XVI—XVII стст. у многім як бы падагульняў Сімяон Полацкі, які ў сваіх працах акрэсліў сінтэз тагачасных ведаў у псіхафізіялагічным і педагагічным накірунку і зрабіў спробу асэнсавання і абгрунтавання значнасці ўсемагчымых уплываў навакольнага асяроддзя на выхаванне індывіда. Нягледзячы на тое, што асноўны перыяд свядомага жыцця вучонага праходзіў у Маскве, яго творчы патэнцыял, філасофска-педагагічныя і сацыяльныя погляды грунтаваліся на айчынным падмурку і ў многім выражалі стан грамадскай думкі Беларусі эпохі Адраджэння.

Сімяон Полацкі крытыкаваў распаўсюджаныя тады астралагічныя погляды аб наканаванні лёсу чалавека ў залежнасці ад зоркі, пад якой

ён нарадзіўся, хаця і згаджаўся з уплывам нябесных святл на характар індывіда. У фарміраванні асобы рашаючую ролю ён адводзіў выхаванню. Як падкрэсліваюць даследчыкі, С. Полацкі амаль на 20 гадоў раней чым знакаміты англійскі філосаф-педагог Джон Лок прыйшоў да высновы аб адсутнасці ў чалавеку прыроджаных ідэй. Зыходзячы з гэтага, ён пісаў: «...Філосаф умы отрок юных уподобляет скрижали ненаписанной, на ней же учитель что-либо хочет написать может: тощие во умех юношеских, что-либо хошещи вообразится, или добро или зло, и выну пребывает и прибывает» [1. С. 262].

Поспех выхаваўчага ўздзеяння на дзяцей Сімяон Полацкі ставіў у непасрэдную залежнасць ад ведання іх індывідуальных асаблівасцей, унутранага свету. У адным са сваіх твораў ён падрабязна спыняецца на чатырох асноўных тыпах тэмпераменту чалавека, якія вызначаюць яго характар. Педагог разумее, што знешнія выхаваўчыя намаганні толькі тады даюць плён, калі выклікаюць жаданне самога чалавека выхоўвацца, самаўдасканалывацца. Таму неабходнай умовай арганізацыі гэтага працэсу лічыў абуджэнне ў выхаванцаў імкнення да самапазнання, самааналізу і самаацэнкі. «Благо есть человеку самого ся звати, и всегда рассуждати какие в нем вемощи...», — павучаў ён [3. С. 265].

С. Полацкі поўнасцю падзяляў погляды Арыстоцеля на грамадскую сутнасць чалавека. «Понеже человек несть зверь дивный, но содружный, — пісаў педагог-філосаф, — отсюда же градове и села вину насаждения приияша, да во содружестве жительствующие взаим помощь нам деем и купно создаваго ны о всяческих его благотворениях славословим» [3. С. 238]. Аб'яднанне людзей у любой справе, на думку мысліцеля, дае самыя неверагодныя вынікі і менавіта ў гэтым заключаюцца несакрушальная моц і сіла людскай супольнасці. Абапіраючыся на старажытную легенду, ён пісаў, што людзей «яко и стрел, во едином скопце сущих, никтоже сломати доволен. Тья же де, паки по единой разлученныя, и малая ломит сила» [3. С. 254].

Сімяон Полацкі хоць і быў манахам, але не абмяжоўваў сваю дзейнасць сценамі келлі. Ён актыўна ўдзельнічаў у сацыяльна-грамадскім жыцці і плённа займаўся практычным выхаваннем вучняў, таму мог даць шэраг карысных парадаў у арганізацыі гэтай справы. Педагог-мысліцель верыў у неабмежаваныя магчымасці выхавання як спецыяльна арганізаванага працэсу, але ў той жа час засяроджваў увагу на значнасці вынікаў уздзеяння на выхаванцаў з боку навакольнага асяроддзя. Тых, хто дзейным чынам дапамагаюць удасканалывацца асобе, мысліцель называў сапраўднымі сябрамі. Педагог быў упэўнены, што калі выхаванцы пастаянна будуць адчуваць на сабе такі ўплыў, то эфектыўнасць сталення асобы будзе забяспечана, бо «не сила капли камень пробивает, но яко часто на того падает...» [1. С. 74].

Важную ролю ў сацыяльным развіцці асобы С. Полацкі адводзіў школе, але лічыў, што ў гэтым працэсе больш важным звязном з'яўляецца сям'я з яе ўкладам і традыцыямі, устойлівымі сувязямі з грамадскім асяроддзем. Спасылаючыся на народную мудрасць, педагог павучаў, што плод падае блізка ад дрэва, што арал нараджае арляня, падобнае на яго. Аднак ён падкрэсліваў, што такая залежнасць не з'яўляецца фатальна-вызначальнай. Ён адзначаў, што там, дзе не арганізавана належным чынам выхаванне, нават у добрых бацькоў могуць быць кепскія дзеці, якія потым стануць дрэннымі людзьмі. І наадварот — нават тыя, хто нарадзіўся ў «худом доме», дзякуючы

выхаванню могуць стаць у далейшым прыстойнымі грамадзянамі. Выдатны тэарэтык і практычны педагог настойліва раіў пачынаць такую работу з дзяцьмі як мага раней, «от материнской груди».

У выхаваўчай справе, на думку С. Полацкага, не можа быць нейкіх хуткіх, радыкальных вынікаў. Паспех залежыць ад дакладнай паслядоўнасці яе ажыццяўлення. Педагог настойваў на як мага больш шырокім, інтэнсіўным уздзеянні на выхаванцаў. І тады, як сцвярджаў мысліцель, «предже помалу і потом во многи множество расширится» [7. С. 103].

С. Полацкі рашуча перасцерагаў аб недапушчальнасці ў выхаванні ідэалізаваць адны спосабы ці сродкі ў параўнанні з іншымі. На яго думку, усё залежыць ад умелага іх выкарыстання. Іераманах навучаў, што адным і тым жа каменем можна касу затупіць, а меч завастрыць.

Падсумоўваючы вышэйсказанае, можна канстатаваць, што тэарэтычная спадчына айчынных асветнікаў, практычны выхаваўчы вопыт нашага народа ўтрымліваюць багаты арсенал напрацовак, палажэнняў, поглядаў і падыходаў, якія ў сукупнасці раскрываюць гісторыка-лагічную паслядоўнасць, дынаміку, накірункі развіцця і змястоўнае нападзенне сацыяльна-педагагічных ідэй на беларускіх землях. Іх вывучэнне і асэнсаванне дазволіць, пры ўдумліва-творчых адносінах, узбагаціць сучасны навучальна-выхаваўчы працэс нацыянальнымі набыткамі, многія з якіх з прычыны гістарычных умоў былі схаваны ад нас напластаваннямі стагоддзяў.

Літаратура

1. Букварь языка словенска. М., 1679.
2. Зизаний Л. Грамматика словенска съвершеннаго искусства осми частей слова и иных нуждных. Ново съставлена. Вильно, 1669.
3. Из истории философской и общественно-политической мысли Белоруссии (Избранные произведения XVI — начала XIX в.). Мн., 1962.
4. Катихисис, то ест Наука стародавняя... Несвиж, 1662.
5. Парэцкі Я. І. Іўеўскі педагог Ян Ліцыйні Намыслоўскі // Бел. літаратура. Вып. II. Мн., 1983. С. 169—190.
6. Порецкий Я. И. Соломон Рысинский: Solomo panhterus Leukogussus. Конец XVI — нач. XVII в. Мн., 1983.
7. Симеон Полоцкий. Избранные сочинения. М. — Л., 1953.
8. Слово святого Кирилла о наказанье // Рукопись графа А. С. Уварова. Т. II. СПб., 1858.
9. Скарына Ф. Творы: Прадмовы, сказанні, пасляслоўі, акафісты, паскалія. Мн., 1990.

ФАКУЛЬТЭТУ ПРЫРОДАЗНАЎСТВА — 25 ГАДОЎ

А. В. САЛОМКА,
*загадчык кафедры эканамічнай геаграфіі
Беларускага дзяржаўнага педагагічнага
універсітэта імя Максіма Танка, дацэнт,
К. К. КУДЛО,
*загадчык кафедры фізічнай геаграфіі, дацэнт**

1 лютага 1996 г. споўнілася 25 гадоў факультэту прыродазнаўства Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка. На факультэце ёсць 5 аддзяленняў: геаграфіі і біялогіі, біялогіі і хіміі, біялогіі і псіхалогіі, біялогіі і валеалогіі, а таксама завочнае аддзяленне па спецыяльнасці «геаграфія». Дзённым навучаннем ахоплены 864 чалавекі, завочным — 370. Навучальны працэс абслугоўваюць выкладчыкі 6 кафедраў: фізічнай геаграфіі, эканамічнай геаграфіі, агульнай біялогіі, батанікі і асноў сельскай гаспадаркі, заалогіі, хіміі.

Вытокі гісторыі факультэта — у даваенным часе, калі ў 1933 г. пры сацыяльна-эканамічным факультэце Мінскага педагагічнага інстытута было адкрыта геаграфічнае аддзяленне, пераўтворанае ў 1934 г. у геаграфічны факультэт. У даваенны час падрыхтаваны 5 выпускаў спецыялістаў, многія з якіх сталі выдатнымі вучонымі, арганізатарамі айчынай навукі.

Так, выпускнік 1939 г. А. Я. Малышаў стаў вядомым эканомгеографам, прафесарам. З 1954 па 1979 г. з'яўляўся прарэктарам Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта імя У. І. Леніна. У 1971 г. яму было прысвоена званне заслужанага работніка вышэйшай школы Беларусі.

Выпускнік 1939 г. прафесар В. А. Жучкевіч доўгія гады загадваў кафедрай фізічнай геаграфіі мацерыкоў і акіянаў БДУ. Вядомы як буйнейшы ў Беларусі географ-метадыст.

Шырока вядомыя ў краіне і за яе межамі імяны выпускнікоў 1940 г. — акадэміка АН РБ, прафесара А. С. Махнача і прафесара А. Х. Шкляра, які шмат гадоў узначальваў кафедру фізічнай геаграфіі СССР БДУ.

У першыя пасляваенныя гады падрыхтоўка географіі ў Мінскім педінстытуце часова спынілася. Аднак ужо ў 1957/58 навучальным годзе пачаўся прыём студэнтаў па спецыяльнасці «гісторыя і геаграфія» на гісторыка-геаграфічным факультэце, а з 1962/63 г. — па спецыяльнасці